

A funkcióigés szerkezetek megítélése a nyelvhelyesség és a nyelvi helyénvalóság szempontjából

ISTVÁN LANSTYÁK

Assessment of Light Verb Constructions in Terms of Linguistic Correctness and Linguistic Appropriateness

Indexing Terms: light verb construction, linguistic correctness, linguistic adequacy, redundancy, formal style, impersonality, language ideologies

1. Bevezetés

Dolgozatomban a funkcióigés szerkezetek nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági megítélésével kapcsolatos észrevételeimet osztom meg a kedves olvasóval, azokat, amelyek a funkcióigés szerkezetekről szóló nyelvészeti és nyelvművelő irodalom olvasása során fogalmazódtak meg bennem.¹

A dolgozat érdemi részében először röviden tisztázom az alapfogalmakat, majd sorra veszem a funkcióigés szerkezetek nyelvhelyességi megítélésének legfőbb szempontjait, rávilágítva a mögöttük álló nyelvi ideológiákra, végül pedig ezeket a szempontokat átkeretezve felvillantom, hogyan lehet ugyanezeket hasznossá tenni nyelvi helyénvalósági szempontból. A rövid összegző fejezetben levonom a fejtegetéseimből adódó legfontosabb következtetéseket.

A funkcióigés szerkezetek általános kérdéseinek a közelmúltban egy hosszabb és részletesebb írást szenteltem (Lanstyák 2019b), az abban írottak közül csak arra térek ki, amire feltétlenül szükséges. E fejezetben csupán a „funkcióigés szerkezet”, ill. a „terpszkedő/terjengős” kifejezés mibenlétére vonatkozó legfontosabb megállapításokat

1 A közlemény témájához kapcsolódó kutatásokat az MTA támogatja határon túli ösztöndíj-programja révén, részben közvetlenül, részben a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. További támogatóm a szlovák Kutatás- és Fejlesztéstámogató Ügynökség: korábban az APVV-0689-12 sz., jelenleg az APVV-17-0254 sz. szerződés alapján. Itt köszönöm meg a névtelen lektor munkáját és Heltai Pál megjegyzéseit, továbbá Kitlei Ibolya javításait.

ismétlem meg, ezenkívül röviden jellemzem a „nyelvhelyesség” és a „nyelvi helyénvalóság” fogalmát; ez utóbbiakkal valamivel részletesebben egy szintén nemrégiben megjelent írásban foglalkozom (Lanstyák 2019a).

1.1. „Funkcióigés szerkezet” és „terpeszkedő”/„terjengős kifejezés”

A szakirodalomban² található legfontosabb megállapítások alapján a funkcióigés szerkezetet legtágabban olyan névszói-igei szerkezetként határozhatjuk meg, amely egy határozóragos, tárgyragos vagy zéró ragos, olykor névutós névszóból és egy rendszerint kisebb-nagyobb mértékben aluspecifikált jelentésű igéből, ún. funkcióigéből áll, pl. *bemutatásra kerül, megjegyzést tesz, megállapítást nyer, igényt támaszt, változás történik, ostrom alá vesz; vkinek a tulajdonát képezi, bizonyítékként szolgál, kockázatot jelent, ellenállást tanúsít*. A szerkezet fogalmi jelentésének magvát a névszó, nyelvtani jelentését az ige, stílusértékét pedig a kifejezés egésze hordozza, amely eltérhet mindkét tag stílusértékétől (pl. a *bemutatás* és a *kerül* közömbös stílusértékű szavak, a *bemutatásra kerül* szerkezet viszont formális stílusértékű).

A funkcióigés szerkezet névszója a legjellemzőbb esetben igei tartalmat kifejező szó, a szerkezet egésze pedig párhuzamba állítható egy olyan önállóan használt igével, amely mind jelentésében, mind hangalakjában hasonlít a funkcióigés szerkezet névszójára (pl. *megjegyzést tesz : megjegyez*); a hasonlóság oka az, hogy az önállóan használt igenek és a funkcióigés szerkezetnek azonos a töve. Ezenkívül funkcióigés szerkezetnek számítanak azok az alakulatok is, melyeknek a névszója nem fejez ki igei tartalmat, és nem igei, hanem névszói (főnévi vagy melléknévi) szinonimájuk van; ez a szinonima többnyire ugyanaz a névszó – állítmányi szerepben (pl. *vmi bizonyítékként szolgál : vmi bizonyíték*). A funkcióigés szerkezet névszója egyfelől és az önálló ige, ill. névszó másfelől szinonimapárt alkot.

Amint az előző közleményemből is kiderült, a funkcióigésnek tekintett szerkezetek és a névszó + ige kapcsolatából álló teljes értékű szerkezetek, vagyis a valódi szintagmák közt nincs (éles) határ. A funkcióigés szerkezetek lexémaértékűek: egy részük állandósult szókapcsolat (inkább frazéma, mint idióma, vagyis metaforikusan használt elemet tipikus esetben nem tartalmaz), más részük alkalmi szókapcsolat; ezzel szemben a valódi szintagmák nem ige, hanem két vagy több lexémából állnak.

Amint az a Nyelvművelő kézikönyv meghatározásából (NyKk. II. 1985, 1007. p.) kiderül, a „terpeszkedő kifejezés” sok esetben a „funkcióigés szerkezet” nyelvművelői megfelelője, ám nem mindig. Egyfelől vannak olyan funkcióigés szerkezetek, melyek a kézikönyv meghatározása értelmében nem tekinthetők terpeszkedő kifejezésnek, másfelől vannak olyan terpeszkedő kifejezések is, amelyek nem tekinthetők funkcióigés szerkezetnek. Azok a funkcióigés szerkezetek, melyeknek nincs egyetlen igéből vagy névszóból álló szinonimájuk, a meghatározás értelmében nem terpeszkedő kifejezések. Másfelől viszont azok a terpeszkedő kifejezések, amelyek nem névszói-igei szerke-

2 L. pl. O. Nagy 1968, Sziklainé 1986, B. Kovács 1999, Lengyel 1999, Keszler szerk. 2000, Vincze 2009. A többi irodalomra l. Lanstyák 2019a, 2019b.

zetek, hanem egyéb „körülírások”, nem funkcióigés szerkezetek (ezekkel ezért dolgozatomban nem is foglalkozom).

Ugyanakkor a „terpeszkedő kifejezés” és a szintén a nyelv művelők által használt „terjengős kifejezés” megnevezések mögött valószínűleg nincsenek tartalmi különbségek, ezért ezek a „műszók” egyenértékűnek tekinthetők.

1.2. Nyelvhelyesség és nyelvi helyénvalóság

A nyelvi formák nyelvhelyességi megítélése a nyelvi autonomizmus ideológiáján alapul, azon a meggyőződésen, hogy a közlések, ill. a bennük található nyelvi formák nyelvhelyességi szempontból megítélhetők a beszédhelyzetre és a szövegösszefüggésre való tekintet nélkül.³ A nyelvi autonomista felfogás szorosan kapcsolódik a nyelvi platonizmushoz; ez az ideológia a nyelvnek egy ideális formáját tételezi, amely mintegy független a tényleges közlésekben található nyelvi alakulatoktól. Egy-egy nyelvi forma helyessége tehát nem függ attól, mennyire elterjedt, és kik használják, s ebből következően a helyességi megítéléséhez nincs is szükség a közlés körülményeinek ismeretére.

A nyelvhelyességi szempontú megközelítés a tudományos nyelvalkításban sem teljesen haszontalan, de nagyon szűk körre korlátozódik: csak a rendszerszerűen még egyetlen beszélőközösségben sem használt nyelvi formák megítélésében játszhat szerepet; ilyenek például a még csak bevezetendő terminus technicusok vagy az idegen szavak magyarításai. Amint azt a rendszerváltás óta a nyelv művelés termékeit kritikailag elemző szakemberek meggyőzően kimutatták, a diskurzusok megvalósulásának befolyásolására irányuló nyelvalkításban (diskurzusalakításban) a nyelvhelyességi szemlélet hatalmas károkat okoz.⁴

Az olyan nyelvi formák esetében, melyeket kisebb-nagyobb beszélőközösségek normatív módon használnak, a diskurzusalakításban nyelvi helyénvalósági megközelítésre van szükség, amely a nyelvi szituacionizmus ideológiájára támaszkodik. Ennek hívei úgy látják: a nyelvi formák helyénvalóságát csak az adott beszédhelyzetben lehet adekvát módon megítélni. A nyelvi szituacionizmus hátterében (egyebek között) a nyelvi rekreacionizmus áll, az a meggyőződés, amely a beszélőnek a nyelvéhez való aktív viszonyát hangsúlyozza: a beszélő nem egyszerűen használja a nyelvét, hanem miközben alapvetően alkalmazkodik meglévő szabályrendszeréhez, egyszersmind újra is alkotja a maga pillanatnyi hangulatának és szükségletének megfelelően.

A nyelv művelők a funkcióigés szerkezetek helyességének megítélésében az elmúlt százhusz év alatt számos olyan szempontot érvényesítettek, amelyek nyelvhelyességi keretben károkat okoztak a beszélőknek és kedvezőtlenül befolyásolták és befolyásolják a diskurzusok megvalósulását nyelv és stílus szempontjából. A nyelv helyességi megközelítés legfőbb problémája, hogy a laikus beszélőkben azt a benyomást kelti,

3 A dolgozatomban említett nyelvi ideológiákra l. Lanstyák 2017.

4 Helyszűke miatt talán elegendő lesz utalni az 1990-es évek vitáit tartalmazó kötetre (Kontra-Saly 1998), az ún. palásti folyamat némely eredményét tartalmazó tanulmánygyűjteményre (Domonkosi és mtsai 2007), valamint Kis Tamás weboldalára (<http://web.unideb.hu/~tkis/>), melyről számos ilyen témájú írás letölthető.

mintha magukkal a bírált nyelvi formákkal és az ezeket használókkal volna baj, nem pedig – bizonyos esetekben – a használatukkal.⁵ Ugyanezek a szempontok értelmet nyernek és hasznossá válnak, ha nyelvi helyénvalósági keretbe helyezük őket. Erről szól alább dolgozatom 3. fejezete.

2. A funkcióigés szerkezetek nyelvhelyességi megítélése

Az alábbiakban a funkcióigés szerkezetek nyelvhelyességi megítélésének néhány problematikus vagy újszerű vonatkozására hívom fel a figyelmet (a téma átfogóbb, de csupán nagy vonalakban történő áttekintésére l. Lanstyák 2019a). Bár funkcióigés szerkezetek valószínűleg már a kódexek korában is voltak nyelvünkben (Zsilinszky 1996, 96. p.), megbélyegzésük története csupán a 19. század végéig nyúlik vissza. Innentől kezdtem el gyűjteni a ma szakszerűen leginkább funkcióigés szerkezeteknek nevezett nyelvi formákkal kapcsolatos nyelvemvelői és nyelvészi értékítéleteket. Amint a nyelvi helyénvalóságról szóló fejezetből ki fog derülni, még azok is, amelyekkel nem értettem egyet, átkeretezés után hasznosnak, ill. felhasználhatónak bizonyultak.

2.1. Idegenszerűség

Az első vád, amely a funkcióigés szerkezetekkel szemben megfogalmazódott, az idegenszerűség volt; alapja nyilvánvalóan a nyelvi purizmus, az a meggyőződés, hogy a hagyományos, nem idegen eredetű nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az idegen eredetű nyelvi formák; hasonlóképpen az idegen minta nélküli, belső keletkezésű nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok, melyeket idegen mintára alkotnak.

Simonyi már 1915-ben „gyakori idegenszerűségnek” tartja „az igéknek főnévvel való feloldását” (1915, 437. p.); az ő korában – véleménye szerint – „a legtöbb ilyen körülírás a megfelelő német kifejezés utánzása” (i.h.). A 19. században és a 20. század első felében a „funkcióigés szerkezet” kategória még nem létezett (más néven sem), az akkori funkcióigés szerkezeteket először mint németből vett tükörfordításokat, idegenszerűségeket helytelenítették, például az ilyeneket: *alkalmazást talál, tudomására hoz* (Riedl 1897), *bátorságot vesz, feltűnést kelt* (Simonyi 1915); *kezdetét veszi, megállapítást nyer* (Szikla 1918).

Riedl (1897, 98. p.) arra is felhívta a figyelmet, hogy az általa tollhegyre tűzött szerkezetek német nyelvű megfelelőit maguk a német grammatikusok is kifogásolják, ebből pedig azt a következtetést vonta le, hogy a németből voltaképpen nyelvhelyességi hibákat vettünk át. Simonyi amellett, hogy elítélte a német tükörfordításként létrejött funk-

5 Ez nem azt jelenti, hogy a nyelvemvelők soha nem fogalmaznának meg helyénvalósági szempontokat: ők is sokszor utalnak a használat kontextusára, s a szóban forgó nyelvi formát csak bizonyos körülmények közt helytelenítik, ám nagyon sok nyelvi formát kontextustól függetlenül tartanak helytelennek, ami legfőljebb akkor lehet indokolt, ha nyelvbottlásról, ill. fogalmazási hibáról vagy pedig még nem használt neologizmusról van szó.

cióigés szerkezeteket, Paul Stapfer könyvéből idézve⁶ arra is felhívta a figyelmet, hogy a németben ez a szerkezet francia eredetű.

A funkcióigés szerkezetek „idegenszerűsége” nem azt jelenti, hogy minden egyes szerkezet idegen nyelvi mintára volna visszavezethető, hanem – a nyelvőrök szerint – maga az alkotásmód idegen ihletésű:

Nyilvánvaló, hogy ezek a körülírások és kacskaringók semmivel sem mondanak többet az egyszerű, természetes kifejezésnél; ráadásul legtöbbjük, ha nem is tükörfelfejtés közvetlenül, német mintákra emlékeztet. (Kovalovszky 1953, 179. p.)⁷

Az idegenszerűség vádjá még a második világháború utáni nyelvművelésben is jelentkezik, bár kevésbé hangsúlyosan. Például a Nyelvművelő kézikönyv a funkcióigés szerkezetek közül épp az „idegen mintára” létrejöttéket tekinti „helytelennek és okvetlenül kerülendőnek”, mivel ezek „a magyar szemlélettel ellenkeznek” (NyKk. II. 1985, 1008. p.). A Nyelvművelő kézisztár szerzői a „terjengős kifejezések” bűnlajstromát azzal zárják, hogy „egy részük ráadásul idegenszerűség (általában germanizmus, ritkábban latinizmus)” (NymKsz.² 2005, 555. p.).

Az idegen nyelvi minta követése a kontaktushatás jól ismert válfaja, az ún. eseti kontaktushatás. Kevésbé tartják számon kontaktushatásként azt az esetet, amikor maga a kontaktushelyzet eredményez olyan nyelvi változásokat, melyek nem vezethetők ugyan vissza az átadó nyelv egy-egy elemére, mégis nyilvánvaló, hogy létrejöttükben a kontaktushelyzet szerepet játszik; ezt nevezzük *helyzeti kontaktushatásnak* (l. pl. Lanstyák 2004, 2002/2015; vö. H. Varga 2015, 300. p.). Mivel a környező indoeurópai nyelvekben a személytelenség könnyen kifejezhető bevett nyelvtani eszközökkel (pl. szenvedő vagy visszaható igével), idegen nyelvű szövegeket rendszeresen olvasó magyar beszélők füle könnyen hozzászokik a személytelen megfogalmazásokhoz. Ez pedig arra készítheti őket – különösen a fordítókat –, hogy anyanyelvükön is gyakrabban fogalmazzanak személytelenül, ami oda vezethet, hogy az erre alkalmas nyelvi eszközök a magyarban is gyakoribbá válnak. Így merült föl annak lehetősége is, hogy a funkcióigék terjedésében az idegen nyelvekből készült fordítások is ludasok.

Ezt a feltevést próbálta empirikus kutatással ellenőrizni egy több szempontból is fontos, kiváló tanulmányában Heltai Pál és Gósy Mária (2005). Ehhez két, eredetileg magyarul írt és egy angolból fordított szakkönyvben, továbbá kilenc szakfordító hallgató képesítő fordításában vizsgálták nyolc ige előfordulását (*eszközöl, kerül, mutat, nyújt, rendelkezik, szolgál, végez, szerepel*) olyan szerkezetekben, amelyeket a szerzők funkcióigésnek tekintettek. Bár az eredmények megbízhatóságát bizonytalanná teszi, hogy az összehasonlított szövegek nem voltak azonos témájúak,⁸ s a vizsgálat nem terjedt

6 *Récréations grammaticales et littéraires*, Paris 1909

7 L. még Prohászka 1956, 185., 186. p.; vö. még alább a helyzeti kontaktushatásról mondatokkal.

8 A magyar nyelvűek növénytermesztési és agrárgazdaságtani, az angolból fordítottak részben élelmiszer-gazdaságiak, részben különféle, a szerzők által nem specifikált témájúak voltak.

ki minden gyakori funkcióigére, ráadásul a vizsgáltak egyike, a *rendelkezik* sokkal korlátozottabb értelemben funkcióiige, mint ahogyan azt a nyelvőrök általában gondolják,⁹ mégis figyelemre méltó, hogy a fordított szövegekben kevesebb funkcióiige fordult elő, mint az eredeti magyar szövegekben. A helyzeti kontaktushatást tehát nem sikerült kimutatni.

Különösen alacsony volt a funkcióiigék száma a publikált fordításban, ami összhangban áll egy csaknem húsz évvel korábbi vizsgálat eredményeivel. Sziklainé (1986, 272. p.) egy orosz regényt annak magyar fordításával vetett össze a tárgyi bővítményt tartalmazó funkcióiigés szerkezetek szempontjából, s megállapította, hogy a 700 oldalas könyv orosz eredetijében 378 ilyen típusú funkcióiige szerepelt, míg magyar fordításában mindössze 124, pedig a szerző szerint csaknem az összes orosz szerkezet magyarul is kifejezhető funkcióiigés szerkezettel.

Elképzelhető persze, hogy a kevésbé igényes szövegek kevésbé képzett vagy kevesebb gyakorlattal rendelkező fordítói gyakrabban használnak a fordításokban funkcióiigés szerkezeteket, mint „vérprofi” társaik. Erre utalhatnak Heltai és Gósy eredményei is, ugyanis a végzős hallgatók publikálatlan szövegeiben jóval magasabb volt a funkcióiigék száma, mint az eredeti magyar szövegekben. A szerzők is felvetik annak lehetőségét, hogy ha számolhatunk helyzeti kontaktushatással a funkcióiigés szerkezetek terjedésében, ennek forrásai inkább az idegen nyelven olvasó, de magyarul író szakemberek lehetnek, akik a fordítóknál kevésbé tudatos nyelvhasználók.

2.2. Terjengősség

Az idegenszerűség mellett, bár kevésbé hangsúlyosan, a funkcióiigés szerkezetek megítélésében kezdettől fogva megjelenik a terjengősség vádja is. Szikla Géza 1918-ban így ír:

A leggyakoribb szószaporítást az eszközöl, képez, tesz és intézkedik igék becsempészésével követik el; e szavak nemcsak hogy többnyire fölöslegesek, de (főképp az utóbbi) a mondatok elmagyartalanítását okozzák. (Szikla 1918, 74. p.)

A „terjengősség” a nyelvőrök szerint elvileg nem más, mint a „fölöslegesnek látszó töltelékzavak, kifejezések, a 'redundáns' elemek használata” (I. NyKk. I. 1983, 382. p.), a *terjengős*, *terjengősség* szavaknak a nyelvművelő munkákban való tényleges használatából azonban egyértelmű, hogy a „terjengősségbe” a széttagoló (analitikus) szerke-

9 A *rendelkezik* a 'van vmije' jelentésű *rendelkezik vmivel* szerkezetben nem funkcióiige, hiszen teljes értékű jelentése van: 'valamit birtokol, valamije van', tehát nem érvényes rá, hogy „kizárólag” vagy főleg nyelvtani funkciót hordozna. Az (*önálló*) *keresete van* alakilag semmivel sem tömörebb, mint az (*önálló*) *keresettel rendelkezik*, csupán rövidebb. Mindkét szerkezet egy toldalékos főnévből és egy ragozott igéből áll: az egyik esetben a névszó birtokos személyjelet kap, a másikban határozóragot. Az, hogy a *rendelkezik* alakilag tagolt, míg a *van* tagolatlan, a *rendelkezik* „belügye”. (Vö. Lanstyák 2019b, 68. p.; I. még Kemény 2009, 271. p.)

zetek használatát is beleértik azokban az esetekben, amikor ezeknek tömörítő (szintetikus) szinonimájuk is van, sőt általában terjengősségről beszélnek olyankor is, amikor az azonos tartalom rövidebb nyelvi formákkal is kifejezhető.

A terjengősség vádja azon a meggyőződésen alapul, hogy a „terjengős kifejezések” két vagy több szóval fejezik ki „ugyanazt”, ami egyetlen igével szemléletesebben is kifejezhető. Ennek megfelelően azokat a szerkezeteket, melyeknek nincs egyetlen igéből álló szinonimájuk, vagy amelyek „szemléletesek”, azaz szólásnak, idiómának tekinthetők, nem helytelenítik. A többit viszont igen, pedig a funkcióigés szerkezet és a neki megfelelő egyszerű igealak jelentésbeli azonosságáról ritkán beszélhetünk, azt is csak akkor, ha a „jelentést” a denotatív jelentéssel azonosítjuk, és nem vagyunk tekintettel a stílusértékre (l. Lanstyák 2019a, 80–84. p.).

A nyelv művelőknek ez az eljárása a nyelvi redundanzizmus, a nyelvi szintetizmus és a nyelvi brevizmus ideológiáján alapul. A nyelvi redundanzizmus az a meggyőződés, hogy a redundáns nyelvi formák eredendően helytelenebbek, mint a nem redundánsak. Ennek az ideológiának köszönheti a funkcióigés szerkezet az egyik nyelv művelői megnevezését, a „terjengős kifejezés”-t. A nyelvi szintetizmus hívei a közlés tömörségét (tartalmi azonosság mellett) abszolút értéknek tekintik, s a szintetikus nyelvi formákat eredendően helyesebbek vélik az analitikusaknál. A nyelvi brevizmus pedig az a meggyőződés, hogy a rövidebb nyelvi formák eredendően helyesebbek a hosszabb nyelvi formáknál. Ez utóbbi két nyelvi ideológia tükröződik a funkcióigés szerkezetek másik nyelv művelői megnevezésében, a „terpeszkedő kifejezés”-ben.

A terjengősségre utaló szerzők közül külön figyelmet érdemel Grétsy László, aki a Szaknyelvi kalauzában a szemléltető példák felsorakoztatása után ezzel indokolja a funkcióigés szerkezetek elutasítását:

A példák s a hozzájuk fűzött helyesbítések, úgy gondolom, mindjárt arról is árulkodnak, hogy miért ellenezük ezt a szerkesztésmódot. Nem is titok: azért, mert amit egy szóval is megmondhatunk, arra két szót szálni hiba, sőt a szaknyelvekben még ennél is több: bűn. A szakszövegben minden szó fontos, mindegyiknek súlya kell hogy legyen, közülük is leginkább a két legfontosabb szófajhoz tartozónak, a főnévnek és az igének. De hát milyen súlya lehet egy olyan igének, amelyet nyugodt lélekkel elhagyhatunk, anélkül, hogy mondatunk értelmetlenné válnék, sőt amelyek elhagyásával – s az -ás, -és képzős főnév igévé való visszaalakításával – egyszerűbbé, világosabbá tehetjük mondanivalónkat? Az ilyen szónak is van súlya, de ne értsük félre!, nem 'jelentősége, fontossága', hanem olyan súlya, amely fölösleges ballasztként húzza mondatunkat lefelé a terjengősség, a fölösleges szószaporítás, a hivatalos nagyképűség posványába. (Grétsy 1964, 101. p.)

Amint látjuk, a terjengősség bírálata Grétsynél (is) összekapcsolódik a bonyolult fogalmazásmód, valamint a formális stílus elutasításával, pedig ezek a szaknyelvi stílus alapvető jellemzői (l. még alább). Ezenkívül az idézetben megjelenik a nyelvi moralizmus is, melynek hívei a helytelennek tartott formák használatát etikailag is kifogáshozható cselekedetnek tartják.

A közléshelyzetet figyelmen kívül hagyó megközelítésre még a közelmúltból is hozhatunk példát. Zimányi (2006, 46. p.) egyik – amúgy kiváló – cikkében elújságolja, hogy

két mondat átfogalmazásával, a bennük található funkcióigés szerkezetek kiküszöbölésével 14%-os betűmegtakarítást ért el, ami nem kevesebb, mint 26 betűt jelent. Próbáljuk egy gondolati játék erejéig ezt a takarékosági szemléletet az élet más területeire átvinni! „A cicanadrághoz és pólóhoz 75%-kal kevesebb anyagot kell felhasználni, mint a nagyestélyihez. Azt ajánljuk, legközelebb inkább cicanadrágban és pólóban menjen bálba!” – „Mennyi anyag megtakarítható, ha kovácsoltvas kapu helyett egyszerűbb kaput rendelünk: ugyanúgy betölti az is a funkcióját!” – „Janikám, nyugodtan levághatod a bajszodat, anélkül is mindenki fölismer, s ráadásul 19%-os szőrzetmegtakarítást érhetsz el.” 😊😊😊

De akár nyelvi példákat is hozhatunk. A fenti logikát követve képzeljük el azt a nyelv-művelőt, aki az *Egyedem-begyedem tengertánc, Hajdú sógor, mit kívánsz?* kérdésből kihúzná az *egyedem-begyedem* és a *tengertánc* szavakat azzal, hogy ezek szinte semmit nem tesznek hozzá a kérdéshez, elhagyásukkal pedig 25 írásjegyet lehetne megtakarítani a 45-ből (az írásjeleket nem számítva), ami 125%-os nyereséget jelent. A *Nem kívánok egyebet, csak egy darab kenyeret* válaszból is elhagyható a *Nem kívánok egyebet* rész, hiszen ugyanazt jelenti, mint a *csak*, amely pedig sokkal rövidebb; a betűmegtakarítás itt is jelentős. Ja, hogy az *egyedem-begyedem*nek és a többinek hangulata van? Ez igaz, de a *burkolatfelújítási munkálatokat végeznek* szerkezetnek is van hangulata, csak az másmilyen, mint a *burkolatot újítanak fel* kifejezésé. Vagy netán vannak helyes és helytelen hangulatok?

A széttagolóbb formák elutasításának egyik indítéka az attól való félelem, hogy ezek kiszorítják a nyelvhasználatból tömörítőbb megfelelőjüket, vagyis a nyelvi extrudizmus ideológiája. A Nyelv-művelő kézikönyv szerzői szerint a „szószaporítás” „szegényíti nyelvünket, mivel egyszerűbb, kifejezőbb, szabatosabb szót vagy kifejezésmódot szorít ki” (NyKk. II. 1985, 1008. p.). Amint látjuk, a nyelvi extrudizmus ideológiája nem mindennapi bukfencre tanítja híveit: arra, hogy a nyelvi gazdagságban (= a színónímiában) nyelvi szegénységet lássanak.

A Nyelv-művelő kézikönyv a „szószaporítás” szegényítő hatásának bizonyosságaként két funkcióigés szerkezetet említ: a *bevásárlást eszközöl* és *levonásba hoz* kifejezést, melyek egyébként több más nyelv-művelő munkában is megjelennek példaként. Mindkettőre jellemző, hogy az MNSZ2 2.0.5. sz. verziójának (<http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>) adatai¹⁰ szerint a legritkábban használt funkcióigés szerkezetek közé tartozik. A *bevásárlást eszközöl* szerkezetre 1, a *bevásárlásokat eszközöltre* pedig 2 példa van a szövegtárban, s ráadásul a háromból két példában jelző előzi meg a *bevásárlást*, a harmadik esetben pedig szinonimaként használatos közvetlenül a *bevásárol* ige előtt (s ez a szöveg egyébként is 1912-ből való). A *levonásba hoz* szerkezetre 1 találatot kaptunk. Ezzel szemben a *bevásárol* igré 4049 a találatok száma (beleszámítva azokat

10 A keresés hat alkorpuszra terjedt ki („szépirodalmi”, „sajtónyelvi”, „tudományos”, „hivatalos”, „beszélt nyelvi”, „személyes-fórum”). A „személyes-közösségi” alkorpuszt a vizsgálatból kihagytam, mivel a benne található nagyszámú azonos dokumentum súlyosan torzítaná az eredményeket. A keresés további részleteire nézve a főntebb említett közleményben írottak érvényesek (Lanstyák 2019b, 62. p.). A keresés időpontja: 2020. január 8.

az eseteket is, amikor az igekötő elválik), a *levon* igére pedig 26 578. Ilyen körülmények közt a kiszorítástól való félelem teljesen alaptalannak (vagy terjengősebben, de nyomatékosabban és formálisabban: minden alapot nélkülözőnek) mondható (l. még Kemény 2009, 270. p.).¹¹

Más esetekben is megfigyeltük, hogy a nyelvőrök szívesen választanak szemléltetésként ritka, s emiatt nyilván a legtöbb olvasó számára furcsa példákat, azokat is kontextusból kiszakítva: nyilván azért, mert így riasztóbbak, mint ha a közkeletűek közül választanák őket, a funkcióigés szerkezetek esetében mondjuk a *vizsgálatnak vet alá* (855), *megerősítést nyer* (1066 találat), *búcsút vesz* (1783), *kifejezésre juttat* (2105), *(vmilyen) magatartást tanúsít* (2245), *tárgyát képezi* (4566), *szolgálatot teljesít* (7912), *megrendezésre kerül* (7915), *hatást gyakorol* (9054), *figyelmen kívül hagy* (10715), *vereséget szenved* (20152), *döntést hoz* (25774) vagy a *javaslatot tesz* (26582) szerkezetet. Az ilyenek idézésével nehezebb volna meggyőzni a beszélőt a funkcióigés szerkezetek helytelenségéről, mi több: veszélyességéről.

Fontos megjegyezni, hogy minden ellenkező híresztelés ellenére a funkcióigés szerkezetek nem redundánsak, nem tartalmaznak szükségtelen többletinformációt igei megfelelőjükhöz képest,¹² csupán két külön szó hordozza azt az információt, amit az ige önmagában tartalmaz. Vagyis a nyelvőrök által terjengősnek nevezett szerkezetek nem terjengősek a szó szaknyelvi értelmében, csupán széttagolódóbbak (analitikusabbak), mint egyetlen igéből álló párjuk.

Ennek fényében érdemes tisztázni: az egyszerű igéktől a funkcióigés szerkezetek az esetek egy részében csupán abban különböznek, hogy ugyanazt a tartalmat (vagy a hasonló tartalmat) több szabad morféma felhasználásával fejezik ki, vagyis széttagolódóbbak, vö. *átadásra került az új létesítmény : átadták az új létesítményt; ellenőrzést gyakorol a terület fölött : ellenőrzi a területet, működést fejt ki : működik*. Arra is nagyon sok azonban a példa, hogy a szabad morfémaik számában sincs különbség, pl. *problémaként jelentkezik : problémát okoz; tárgyalásokat folytat : rendszeresen tárgyal* vagy *többekkel tárgyal* stb.

11 Ez még akkor is igaz, ha figyelembe vesszük a két kifejezés egyéb, szintén széttagoló szinonimáit. – A *bevásárlást/bevásárlásokat eszközöl* szinonimái az MNSZ2-ben: *bevásárlást bonyolít* (1 találat) + *lebonyolít* (3), *folytat* (1) *csinál* (7) + *megcsinál* (1), *végez* (14) + *elvégez* (9). A legtöbb esetben jelző áll előttük. Ha a szinonimákat is figyelembe vesszük, a bevásárlás főnével alkotott szerkezetek száma 35. – A *levonásba hoz* szinonimája az MNSZ2-ben: *levonásba helyez* (36 találat), *levonást alkalmaz* (10), *eszközöl* (9), *végrehajt* (3). Szenvadó formában: *levonásba megy* (1), *kerül* (1). A szinonimákkal együtt (a szenvadó formákat is belevéve) a *levonásba* főnével alkotott szerkezetek száma 59. Természetesen mindkét esetben figyelmen kívül hagytam azokat a szerkezeteket, melyekben az ige az alapjelentésben van használva, vagyis nem funkcióige, pl. *folytatja a bevásárlást* ('továbbra is végzi' vagy 'újra végzi' jelentésben); *levonást érvényesít, beszámít, jelent*.

12 A nyelvi redundancia lényege az, hogy ugyanaz az információ egy nyelvi egységben kétszer vagy többször fordul elő, vagy kötelező módon (ilyenkor nyelvtani redundanciáról beszélünk), vagy a beszélő szabad döntése alapján (ez a kontextuális redundancia). L. Wit-Gilette 1999.

Ha az egyszerű ige kötelező bővítményeit is figyelembe vesszük, vagyis az egész mondat, ill. szövegrészlet kontextusában hasonlítjuk össze a funkcióiágés szerkezetet és az egyszerű igét, nemegyszer azt látjuk, hogy a funkcióiágés szerkezetet tartalmazó mondat, ill. szövegrészlet ugyanannyi szabad morfémából áll, mint a pusztán igét tartalmazó mondat, ill. szövegrészlet. vö. *kérdést intézett hozzá : kérdezett tőle vmit; megbeszélést folytattak : megbeszéltek vmit, meghallgatást foganatosít : vkit meghallgat, feljelentést tesz : vkit feljelent.* Sőt az is előfordul, hogy a funkcióiágés szerkezetet tartalmazó mondat, ill. szövegrészlet áll kevesebb szabad morfémából, vö. *bűnbocsánatot nyer : XY megbocsátja neki a bűneit, gyakran eszközöl befizetéseket ennél az ablaknál : gyakran fizet be különféle csekkeket ennél az ablaknál; bejegyzést tesz : bejegyez vmit vmilyen dokumentumba* (vö. Dobos 2006–2007, 39–40. p.).

Hasonló eredményre jutott más kiindulásból Zeman László is, aki a funkcióiágés szerkezetekről ezt írja:

De e szerkesztésmód a kettétagolt forma szórendi mozgékonyága révén részt vesz a mondat aktuális tagolásának célszerű alakításában, s szövegi szinten biztosítja a szerkesztés egyöntetűségét (kohéziós tényező), eközben az egységes igealakokkal szemben tagolt, tehát „gerjesztett” kifejezés összetettsége-telítettsége ellenére a mondatszerkesztés átfogóbb szempontjából épp a tömör szövegezést szolgálja. (Zeman 1988, 1045. p.)

Végül érdemes idézni Szepesy Gyulát is, bár ő nem a funkcióiágés szerkezetek, hanem a határozói igenév állítmányi használata védelmében hívja fel a figyelmet arra, hogy a cselekvő alany kifejezése terjengőssé teheti a fogalmazást:

Az a törekvés, hogy mindenáron cselekvő személyeket keressünk olyan mondatokban is, ahol erre voltaképpen nincs szükség, terjengőssé teszi a mondatszerkesztést. Ugyanakkor bizonytalanná, hiszen a ragozott igealakok mindig határozott személyhez fűződnek, holott igen gyakran több különböző személy is végezheti egyidejűleg ugyanazt a cselekvést. / A ragozott ige erőltetett használata sokszor meghamisítja a mondanivaló lényegét, mert túlzott hangsúlyt ad a cselekvő személynek a cselekvés eredményével, a cselekvés tényével szemben. Olyan hangsúlyt, amely távol áll a közlő szándékától. (Szepesy 1986, 42–43. p.)

2.3. Nehézkesség, bonyolultság, nehéz érthetőség

Tudjuk, hogy a második világháború utáni időszakban a harcos nyelv művelői nacionalizmust és purizmust a proletár nemzetköziség politikai ideológiájának köszönhetően egy jóval szelídebb, nacionalista felhangot nélkülöző purizmus váltotta fel. Ennek megfelelően a funkcióiágés szerkezetek megítélésében az idegenszerűség, a magyartalanság és a germanizmus vádja (vagyis a purista megközelítés) kissé háttérbe szorult, s a főbb tárgyalási terjengősség mellett a „nyakatekertség” és a személytelenség kerültek előtérbe. Ebben a fejezetben a „nyakatekertség”, azaz a nehézkesség, bonyolultság és annak esetleges következménye, a nehezebb érthetőség vádjával foglalkozom.

E vád mögött egyrészt a nyelvi szimplicizmus, másrészt a nyelvi percepcionizmus ideológiáját láthatjuk. Az előbbi szerint a közlés egyszerűsége abszolút érték, az egyszerűbb szerkezeti felépítésű nyelvi formák eredendően helyesebbek a bonyolul-

tabbaknál. Az utóbbi szerint a könnyebben érthető közlések, ill. a könnyebben érthető nyelvi formák eredendően értékesebbek a nehezebben érthetőknél.

Példaként nézzünk meg egy idézetet Kovalovszky Miklósnak az újabb nyelvi változások nyelvhelyességi értékeléséről szóló tanulmányából:

A kifejezőkészség körében igen gyakori a felesleges szerkezeti bővülés, amikor minden különösebb szükség nélkül, eredetieskedésből, majd utánzásból és divatból felváltja az egyszerű, világos kifejezőmódot az összetett, bonyolult és éppen szokatlansága miatt sok ember előtt homályos körülírás. Ebbe néha belejátszik idegen hatás is. (Kovalovszky 1953, 177. p.)

A szerző alapvetően nyelvi moralista alapon („eredetieskedés, utánzás, divat”) helyteleníti ezeket a szerkezeteket. Látjuk, hogy az idegen eredet immár nem játszik jelentős szerepet, bár megjelenik az is.

Új szempontokkal gazdagította a jelenség megítélését Heltai Pál és Gósy Mária főntebb már említett tanulmánya (2005), amely empirikus bizonyítékokat is szolgáltatott az általuk tanulmányozott funkcióigés szerkezetek nehezebb érthetőségére nézve. A vizsgálatba bevont mondatok közül a feldolgozási idő azoknál volt szignifikánsan hosszabb (= a megértés lassúbb), amelyek a nyelvvelőők által egyértelműen helytelenített funkcióigés szerkezetet tartalmaztak.

Az eredmények hitelességét kicsit gyengíti, hogy a szerzők alapvetően az írott nyelvre jellemző kifejezéseknek felolvasás során történő megértését vizsgálták. Arra tehát, hogy a helytelenített funkcióigés kifejezések megszokott közegükben, azaz írásban is nehezebben érthetőek volnának, továbbra sincs bizonyítékunk.

Mivel az összes vizsgált mondatot nem ismerjük, azt sem tudjuk, ezek mennyire tükrözték az „életben” ténylegesen használt mondatokat. Ez azért fontos, mert a funkcióigés szerkezet megértése nem különíthető el a mondat egészének megértésétől, márpedig egy szokatlan, a nyelvész által konstruált mondat nem biztos, hogy ugyanolyan könnyen érthető, mint a „való életben” sablonszerűen előfordulók.

Ezenkívül az életben nem elszigetelt mondatokat, hanem szövegeket olvasunk/hallgatunk és értelmezzünk, ezért igazán hiteles eredmények eléréséhez szövegekben kellene a kétféle kifejezőmódot vizsgálni (ahogy ezt maguk a szerzők is javasolják, l. Heltai-Gósy 2005, 486. p.).

A nyelvvelőők hagyományosan leginkább a kevésbé elterjedt funkcióigés szerkezeteket helytelenítik, s mivel ezeket a nyelvhasználók is ritkábban hallják, nem meglepő, hogy ezek esetében a feldolgozási idő is lassúbb (vö. Heltai-Gósy 2005, 486. p.). Az ilyen szerkezetek megbélyegzése arra mindenképpen jó, hogy hátráltassa terjedését, s ezzel akadályozza azt, hogy idővel könnyebben érthetővé váljanak.

2.4. Személytelenség

A funkcióigés szerkezetek létrejöttének és használatának egyik indítékát a nyelvőrök és a nyelvhelyességi szemlélettől mentes nyelvészek egyaránt a személytelenség kifejezé-

sére való törekvésben látják. Például Kovalovszky Miklós (1953, 177. p.) a főntebbi idézet folytatásában a „terpeszkedő kifejezések” létrehozatalának két fontos indítékára mutat rá: az egyik a személytelen fogalmazásra, a másik pedig a formális stílusra¹³ való törekvés:

Különösen a hivatalos nyelvben és az értekező stílusban terjedtek el ezek a „duplafenekű” kifejezések, amelyeket részben a személytelenségre való törekvés szült, részben pedig az a nézet, hogy a hivatalnak és a műveltségnek megvan a maga sajátos nyelvhasználata, amely nem lehet azonos a köznép egyszerű beszédével, mert akkor hol a tekintély? Így különítette el magát nyakatekert nyelvének tiszteletet gerjesztő homályával a hivatal és a tudomány a néptől. (A német nyelvben egyébként hasonló divat uralkodott.) (Kovalovszky 1953, 177. p.)

Amint látjuk, a szerző az egyik indítékot sem méltányolja. Olyannyira nem számít a szemében, hogy az új szerkezetnek funkciói vannak, hogy – amint főntebb láthattuk – egyenesen fölösleges szerkezeti bővülésről beszél.

Szabadi Béla (1953) a funkciógés szerkezetek létrejöttét összefüggésbe hozza a szenvedő igeragozás nagymértékű visszaszorulásával. A szerző nemcsak rámutat a funkciógés szerkezetek használatának egyik fontos indítékára, a személytelen fogalmazásra való törekvésre, hanem – szemben az előbb említett Kovalovszkyval – implicit módon ennek jogosultságát is elismeri: „A *-tatik, -tetik* képzős szenvedő ige ugyan meghalt, de magáról a szenvedő szerkezetről természetesen nem mondhatott le a nyelvi közösség, hanem más eszközökkel próbálta ezt a gondolatformát kifejezni.” (Szabadi 1953, 359. p.). Bár a szerző megértőnek tűnik a személytelenség iránt, ennek kifejezőeszközeként mégsem fogadja el a funkciógés szerkezeteket: amikor végigveszi a személytelen fogalmazás lehetőségeit, ezek közt a funkciós szerkezet alkalmazásával egyáltalán nem számol.

Károly és Zsembery szerint a hivatali nyelvben „burjánzik a *kerül, nyer, történik* igékkel palástolt szenvedőalak” (Károly–Zsembery 1960, 152. p.). A szövélasztás minden explicit véleménynyilvánításnál jobban elárulja, hogy a szerzők mit gondolnak a szenvedő jelentésmozzanatot kifejező szerkezetek helyességéről.

Grétsy László a szakszövégek stíluskövetelményeinek elvitatása mellett (l. főntebb) nyelvi moralista alapon is megbélyegzi a funkciógés szerkezeteket: ez a szerkesztés-mód véleménye szerint „kitűnően alkalmas arra, hogy segítségével a fogalmazó csökkentse mondatainak súlyát, elkenje a mondanivalója lényegét, magyarul: hogy kibebítse a saját felelősségét” (Grétsy 1964, 102. p.). Egy nyelvetikai megközelítésű munkában helyén volna az ilyen érvelés, viszont egy nyelvhelyességi jellegű cikkben súlyos károkat okoz: azt a benyomást kelti, hogy magukkal a nyelvi formákkal van baj, hiszen

13 Kovalovszky (1953, 177. p.) a „formális stílus” fogalmát nem ismeri, csak körülírja, a hivatal és a műveltség „sajátos nyelvhasználatáról” beszél.

ezeket eredendően helytelennek bélyegzi. Ezenkívül a szaknyelvek alapvető jellegzetességeiről is hamis képet fest.

A Szaknyelvi kalauznak egy másik cikkében Grétsy magát a személytelenségre való törekvést is elítélendőnek tartja. A szerző azt a benyomást kelti, mintha személytelen fogalmazásra szinte sohasem volna szükség. Ha valaki mégis személytelenül fogalmaz, annak oka erkölcsi deficit lehet:

Minek törjék a fejüket a szakírók azon, hogy ki is végzi azt a bizonyos cselekvést? Miért kelljen magukra vállalniuk ezért vagy azért a személyes felelősséget? Sokkal egyszerűbb egy olyan körülírt formát szerkeszteniük, amellyel megtakaríthatják a személyre való utalást. Így születik a *felolvassák* helyett a *felolvasásra kerül*, a *befejeztük* helyett a *befejezést nyert* és a többi hasonló szerkezet. (Grétsy 1964, 104–105. p.)

Az idézet „diszkrét bája”, hogy a két példa közül az egyikben a szerző maga is beleesett abba a „bűnbe”, amit ostoroz, hiszen a *felolvassák* éppúgy személytelen, mint a *felolvasásra kerül*, annak a szerzője is elmulasztotta a fejtét törni azon, hogy kik olvassák fel a szóban forgó szöveget. ☺

A mérvadó nyelvűvelő kiadványok szerint a „terjengős kifejezések nagy része nem cselekvő jellegű, hanem szenvedő alak, általános alanyú, személytelen szerkezet” (HivKk. 1978, 299.; I. még NyKk. II. 1985, 1007. p.), s ezt a véleményt olykor még ma is visszhangozza némely kutató is (I. Dósa 2010, 53. p.; H. Varga 2015, 304. p.). Ezzel szemben Sziklainé már 1986-ban kimutatta: az általa gyűjtött funkcióigés szerkezetek többsége cselekvő alak (1986, 271. p.). Bár nem végeztem statisztikai vizsgálatot, mégis valószínűnek tűnik, hogy nemcsak a szépirodalomban, hanem más műfajokban is az olyan funkcióigék vannak túlsúlyban, amelyek cselekvő alanyt vonzanak. Az általam áttekintett nyelvűvelő irodalomban a következő nyolc igéről állapítják meg, hogy szenvedő jellegű vagy más személytelen szerkezetekben használatosak: *kerül*, *nyer*, *történik*, *jut*, *talál*, *kap*, *szenved*, *sor kerül* (*vmire*) (Szabadi 1953, 359. p.; Grétsy 1964; Zimányi 2006, 43. p.). Ezt a számot alaposabb vizsgálat után meg lehetne esetleg duplázni, de még így is csak kis részét tennék ki a funkcióigéknek, melyek száma jelenlegi ismereteink szerint megközelíti a százharmincat (a funkcióigék állományára I. Lanstyák 2019b, 67–70. p.).

A Nyelvűvelő kézikönyv ilyen érvekkel harcol a személytelen fogalmazás, s annak egyik kifejezőeszköze, a funkcióigés szerkezet ellen:

A szenvedő szerkezet nem idegen ugyan nyelvünktől, de szerepe és helyes alkalmazása korlátok közé szorul. Nyelvünk szelleme és a közlés szabadsága inkább a konkrét vonatkozású, személyre utaló, ragozott igealakok használatát kívánja meg, mintsem az elvont vagy személytelen szenvedő alakokét. De ezt tanácsolja a nyelvi gazdaságosság, a tömörség igénye is. A megfelelő egyszerű ige mindenképpen természetesebb, mint a többnyire mesterkéltnél, ködös körülírás, és gyakran magyarosabb is. (NyKk. II. 1985: 1007)

A formális stílusról főntebb elmondottak fényében az idézet állításait nem szükséges cáfolni, azt azonban érdemes megemlíteni, hogy a „nyelvünk szellemére” való hivatko-

zás mögött a nyelvi karakterizmus és a nyelvi idiomizmus ideológiái állnak. A nyelvi karakterizmus az a meggyőződés, hogy a nyelv tükrözi az azt beszélő nép jellemjegyeit és észjárását; az idegen hatásra bekövetkező nyelvi változások ezt az összefüggést megzavarják, s ezért az ilyen változások nem kívánatosak. A nyelvi idiomizmus szerint az adott nyelvre sajátosan jellemző nyelvi formák eredendően helyesebbek azoknál a formáknál, amelyek sok más nyelvben is megvannak, különösen pedig azoknál, amelyek idegen nyelvek hatására jöttek létre, mert „magyar gondolkodásmódot”, „magyar szemléletet” tükröznek. A nyelv szellemére vonatkozó ideológiákat Fejes (2015) magyaros tömörséggel *bullshit*nek nevezi.

Azok a nyelvművelők, akik a személytelenséget (és a nominalizáltságot) a magyar nyelv szellemétől idegennek tekintik, tulajdonképpen a szaknyelvi stílust minősítik a magyar nyelv szellemétől idegennek. Talán jobb lenne, ha minden magyar földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozna (azzal is csupán gyakorlati, nem pedig elméleti szinten), nehogy beszédtevékenysége eltérjen attól, amit nyelvünk jellege megkövetel. Ennek még az a nagy előnye is megvolna, hogy idővel az idegen eredetű szókincs jelentős részétől is megszabadulhatnánk, fölöslegessé válnának például a görög-latin eredetű műveltségyszavak és más nemzetközi szavak, sőt a különféle szakmák német eredetű terminusai is. ☺

2.5. Stílus

A funkcióigés szerkezetekkel szembeni ellenszenv további oka az, hogy többségük kisebb-nagyobb mértékben formális stílusértékű, a nyelvőrök pedig hagyományosan nem ismerik el a formális stílus létjogosultságát, hanem azt valamiféle torzulásnak tekintik; ezért utalnak rá megbélyegző módon. A formális stílus elutasítása mögött a nyelvi aformalizmus ideológiája áll, mely szerint a nyelv formális változatainak, ill. az ezekben található formális stílusértékű nyelvi formáknak a használata eredendően, vagyis a közlés körülményeitől függetlenül negatív jelenség. A nyelvi aformalizmus mellett a magatartás kialakulásában fontos szerepet játszott a nyelvi naturizmus is, mely szerint a közlés természetessége abszolút érték, a természetesebbnek tartott nyelvhasználat, ill. nyelvváltozatok eredendően értékesebbek, mint a kevésbé természetesnek talált nyelvhasználat, ill. nyelvváltozatok.

A „természetesség” nemcsak hogy abszolút érték a nyelvőrök szemében, hanem ráadásul szűkítően értelmezik, s ezt a szűk értelmezés szerinti természetességet kérik számon minden szövegen, így a formális stílusú hivatali nyelvi szövegeken is. Pedig valójában nem létezik a körülményektől elvonatkoztatott természetesség. Az, hogy az ember leül a szőnyegre, természetes, ha otthon van vagy a barátját látogatja meg, de nem természetes, ha ugyanezt üzleti tárgyaláson teszi. Nem mondhatjuk, hogy a szőnyegen ülés természetesebb viselkedés, mint a széken ülés, de fordítva sem: mind egyik a maga kontextusában természetes. Ugyanez a helyzet a nyelvi formákkal is. Nem állíthatjuk, hogy a puszta ige használata „természetesebb”, mint a funkcióigés szerkezeté, az ilyen állítás nem más, mint a nyelvi verbizmus ideológiája, mely szerint a puszta ige eredendően helyesebb, mint a vele nagyjából azonos denotatív jelentésű, igei alaptagú szó szerkezet. A legtöbb szövegtípusban nyilván a puszta ige használata a

természetes, de vannak olyan stílusú szövegek is, melyekben a funkcióigés szerkezet (ilyen vagy olyan fajtája) éppoly természetes, mint a pusztán ige, vagy akár természetesebb is.

Azt, hogy melyik forma érződik természetesebbnek, a beszélő foglalkozása, egyéniisége, habitusa is befolyásolja: ami egy tisztviselő vagy rendőr szájából természetes, nem kell, hogy természetes legyen a vele kommunikáló laikus állampolgár számára.

A nyelvörök nyelvi aformalizmusának kialakulásában a nyelvi naturizmus mellett más nyelvi ideológiák is szerepet játszhattak. Ilyen például az előző alfejezetekben említett nyelvi szimplicizmus, nyelvi brevizmus és nyelvi szintetizmus. Egy további ideológia, amely a formális stílus megőrzéséhez vezethetett, a nyelvi purizmus, mivel a formális stílusú kifejezések jelentős része a magyar hivatali nyelv és más szaknyelvek kialakulásakor valószínűleg idegen nyelvi (főleg latin és német) mintára keletkezett (l. pl. Szikla 1918, 74. p.; Zsilinszky 1996, 96. p.; vö. még Kovalovszky 1953, 177. p.; Károly–Zsembery 1960, 148., 152. p.; NymKsz.² 2005, 555. p.; Zimányi 2006, 43. p.).

Az említett nyelvi ideológiák többsége explicit vagy implicit módon megjelenik a következő idézetben:

A mozgalmi zsargon „színtelen, szagtalan” jellegét annak köszönheti másfelől, hogy egyszerű és közérthető magyar szavak helyett a mozgalmi életben, sokszor ezen kívül is, két vagy több szóból álló, gyakran igen nyakatekert és magyartalan kifejezéseket használ. Nem új találmány ez. A hivatalos nyelv ilyen módon kívánt a köznyelvtől, a beszélt nyelvtől eltérni, ezzel is meg akarván könnyíteni az uralkodó osztályoknak, hogy a nép ügyeiben a nép tudtán kívül döntsenek. (Fónagy–J. Soltész 1952, 330. p.)

Amint látjuk, a formális stílusnak a legfőbb jellemzőjét bírálják a szerzők: a semleges-ségét, érzelemmentességét, távolságtartását, amely a formális stílust elválasztja a választéktól. A fentebb említett nyelvi ideológiákon kívül az idézetben megjelenik a nyelvi expresszizmus is (a „színtelenségre-szagtalanságra” való utalásban), mely szerint a stilisztikailag jelölt, expresszív, az átlagosnál nagyobb érzelmi töltésű közlés abszolút érték. S persze mindezek mögött jól látszanak egy átfogó ideológiának, a nyelvi homogenizmusnak a kontúrjai, amely a nyelvi sokféleségben negatív jelenséget lát.

A korabeli társadalmi-politikai kontextust figyelembe véve ezeknél sokkal súlyosabb az, hogy a funkcióigés szerkezetek használói neves szerzőink szerint nemcsak a nemzeti nyelvnek ártanak, hanem a szocializmus ügyének is:

Világos, hogy a mozgalmi zsargon kérdése nem egyszerű „nyelvesztétikai” kérdés. Aki nem ügyel arra, hogy érthetően, világosan és magyarul fejezze ki magát, aki enged a párt-zsargon csábításának, nem tesz jó szolgálatot a nemzeti nyelvnek, nem tesz jó szolgálatot a szocializmus ügyének. (Fónagy–Soltész 1952, 447. p.)

Aki a szocializmus ügyének árt, az könnyen kikiáltható a szocializmus ellenségének, ami a Rákosi-rendszerben nem volt teljesen veszélytelen bélyeg. De hát – úgy látszik – egy nyelvi ártalom visszaszorításáért semmi sem túl nagy ár.

Érdeemes egy kis időre visszatérni a személytelenség kapcsán már idézett szövegrészlethez, melynek szerzője, Kovalovszky Miklós (1953) elismeri ugyan, hogy az általa (idé-

zőjelesen) „duplafenekűnek” nevezett kifejezések részben a személytelenségre való törekvésnek köszönhetik létrejöttüket, mégis azt állítja, hogy ezeket „minden különösebb szükség nélkül” használják az emberek. A megfogalmazásból látszik, hogy Kovalovszky gyakorlatilag tagadja a formális stílus létjogosultságát. S Fónagyhoz és J. Soltészhoz hasonlóan (bár jóval visszafogottabban) ő is segítségül hívja a „fölösleges” szerkezeti bővülésen átesett kifejezések, ill. általában a formális stílus elleni harchoz a kommunista politikai ideológiát („[í]gy különítette el magát nyakatekert nyelvének tiszteletet gerjesztő homályával a hivatal és a tudomány a néptől”), hitet téve egyben a nyelvi plebejizmus mellett is, mely szerint a kevésbé iskolázott (városi) társadalmi rétegek nyelvhasználata eredendően értékesebb, jobb, helyesebb az iskolázottabb társadalmi rétegekénél.

Meg kell jegyezni, hogy a választékos stílussal nincs baja Kovalovszkynak, s általában is elismeri, hogy az analitikus fogalmazásmódra „a mondanivaló hangulata, a mondat jó hangzása, szépprózában vagy versben pedig ritmikai okok” miatt szükség lehet (1953, 180. p.). Példaként a *feltűnést kelt : feltűnik* és a *sikerrel jár : sikerül* párokat említi, melyeknek tagjai közt különbséget lát. Kovalovszkynak ezt a véleményét nyilvánvalóan más nyelvművelők is osztják (l. pl. Prohászka 1956, 187. p.).

Innen lehetett volna továbblépni a természetesség relativizálása, a különféle műfajok stílárís eltéréseinek elfogadása felé, ez azonban sajnos nem történt meg sem Kovalovszky későbbi munkájában (1977), sem más nyelvművelőknél. Nem hogy a természetesség nem jelenik meg mint helyzethez, ill. regiszterhez, műfajhoz kötött jelenség, hanem a nyelv és a stílus sem különül el egymástól.

A funkcióigés szerkezetek, ill. a formális stílus alulmúlhatatlanul megbélyegző leírását a Nyelvművelő kézisótárban találjuk. A Nyelvművelő kézikönyvnek a 2.4. fejezetben idézett véleménye mérsékeltnek és visszafogottan megfogalmazottnak tekinthető ahhoz képest, amit a későbbi keletkezésű Nyelvművelő kézisótárban olvashatunk:

A terjengős kifejezések többnyire szükségtelenül hivataloskodnak; a tudományos és szakmai zsargon eszközeiként pedig köntörfalaznak, fontoskodnak. Gyakori használatuk gondolati önállótlanúságra, sablonosságra, olykor a személyes felelősségvállalás kerülésére vall. A terjengős kifejezések, mivel általában pontatlanok, őszintétlenek, rombolják a bizalmat a nyelvi érintkezésben is.

Látjuk, hogy a formális stílus megbélyegzésének fő eszköze annak összekapcsolása negatív emberi tulajdonságokkal, vagyis a nyelvi moralista érvelés. A nyelvi moralizmus nagyon durva formában jelenik meg az idézetben. Ez a nyelvi ideológia kapcsolatot tételez a nyelvörök által helytelenített formák használata és a beszélők jelleme, erkölce között, ezáltal pedig súlyosan megbélyegzi nemcsak a nyelvi formákat, hanem magukat a beszélőket is. Hiszen nyilvánvaló, hogy valójában nem a nyelvi elemek hivataloskodnak szükségtelenül, köntörfalaznak és fontoskodnak, hanem használóik. S persze hús-vér emberek azok is, nem pedig nyelvtani kategóriák, akik őszintétlenek, akiknek nincsenek önálló gondolataik, akik sablonosan és pontatlanul fogalmaznak, kerülnek a személyes felelősségvállalást, és rombolják a bizalmat.

Egészen más hangot üt meg a funkcióigés szerkezetek szaknyelvi használatával kapcsolatban Zimányi Árpád (2006):

A szaknyelviség természetes velejárója a kizárólagos pontosságra való törekvés, és ez a köznyelv felől nézve egyrészt öncélúnak, modorosnak látszik, másrészt olykor indokolatlanul terjengősnek tűnik. Mivel a szaknyelvek is folyton változnak, alakulnak, akár a köznyelv, bennük is létrejöhet az adott korszakhoz köthető „kánon”, aminek elfogadása és alkalmazása alapkövetelmény. (Zimányi 2006, 41. p.)

Az olyan szaknyelvi sajátosságok, mint a személytelenség és a nominalizáltság, nemigen változhatnak az idők folyamán, mivel a tudományos gondolkodás lényegét tükrözik; ami változik, az a nyelvi formák kiválogatásának szokott módja, vagyis a stílus. A „szaknyelvi kánon” szempontjából nem az a fontos, hogy az adott szakmához nem értő laikus mit érez öncélúnak vagy modorosnak, hanem milyen konvencionizálódott fogalmazásmódok elfogadottak (és ezért természeteseek) az adott szakmában, az adott korszakban.

3. A funkcióigés szerkezetek megítélése a nyelvi helyénvalóság szempontjából

Ebben a fejezetben megvizsgálom, milyen szerepet játszhatnak a fenti nyelvhelyességi szempontok a funkcióigés szerkezetek használatának nyelvi helyénvalósági megítélésében.

A nyelvi helyénvalósági ítéletek kiindulópontja nem a „nyelv”, sem valamely „nyelvváltozat” vagy más ehhez hasonló nyelvideológiai konstruktum, hanem a közléshelyzet, melyhez hozzátartozik egyebek között a beszélők egymás közötti viszonya, a közlés célja, a közben végzett tevékenység, a helyszín, a kommunikációs csatorna jellege, továbbá a szövegelőzmények, a szöveg típusa és műfaja, de még a résztvevők világról való tudása, attitűdjei, nyelvi és nem nyelvi ideológiái és nyelvi kompetenciája is. Helyénvaló az a nyelvi forma, melyet mind a beszélő, mind a befogadó adott közléshelyzetben kommunikatív céljainak eléréséhez megfelelőnek érez.

A helyénvaló nyelvi forma vagy „belesimul” a szövegbe, nem hívja föl magára a figyelmet, mintegy „átlátszó” (ilyenkor a szöveg értelmén van a hangsúly, a nyelvi forma háttérben marad), vagy „kiemelkedik” ugyan a szövegből, de ez a szerző szándékában áll, vagyis ilyenkor az adott forma stíluselem. A nyelvi helyénvalóságnak különböző, egymással részben átfedődő válfajai vannak: értelmi, érzelmi, stilisztikai, minőségi, etikai. Ezeket a terjedelmi korlátok miatt nem áll módomban bemutatni, de némelyikük alább szóba kerül, s a használat kontextusából remélhetőleg mibenlétükre is fény derül.

A nyelvhelyességi szemlélet, ill. a nyelvi autonomizmus erősségét jól mutatja, hogy még a nyelv művelői megbélyegzés ellen küzdők is beleesnek olykor. Fejes László (2015) például a funkcióigés szerkezetek megbélyegzését elutasítva, a Nyelv művelő kézikönyv példaira (*ellenőrzést gyakorol vmi felett; elintézését nyer vmi; gondoskodás történik; dühbe hoz valakit*) utalva ezt mondja:

Abban valószínűleg egyetérthetnénk a *Nyelvművelő kézikönyvvel*, hogy ezek a kifejezések „nem szépek”, azaz stilisztikailag kifogásolhatók – legalábbis az utolsó példa kivételével. A kötet azonban úgy foglal állást, hogy ezek nyelvi hibák, ezt azonban nem tudja meggyőzően alátámasztani.

Fejes szerint tehát vannak a nyelvben olyan formák, amelyek mindenfajta szövegben kifogásolhatók stilisztikailag. Ez azonban nem tűnik valószínűnek: ha volnának ilyenek, azok használatához (és így fennmaradásához) nagyon erős motiváció kellene, olyasféle funkció, amely „stilisztikailag kifogástalan” nyelvi eszközzel sehogyan sem látható el. Amíg ilyenek létezését nem sikerül bizonyítani, bizvást tekinthetjük úgy, hogy minden olyan nyelvi forma, amely közösségi szinten használatos, valamilyen kontextusban tökéletesen helyénvaló.

3.1. Idegenszerűség

A funkcióigés szerkezetekkel szemben megfogalmazott első kifogás, amivel foglalkoztunk, az volt, hogy egy részük idegen, mindenekelőtt német nyelvi mintát követ.

Az, hogy egy nyelvi forma milyen eredetű, a nyelvi helyénvalóságot leginkább a stílus vonatkozásában befolyásolhatja, amennyiben az adott forma egy adott szövegben például zavaróan idegenszerű hatást keltene. Ilyen esetben persze nem a nyelvi forma eredete számít, hanem az, hogy milyennek érzik a beszélők. A ma közkeletű funkcióigés szerkezetek valószínűleg nem érződnek semmilyen fajta szövegben idegenszerűnek; legföljebb a ritkábbak közt akadhat olyan, melyet a beszélők furcsának, mesterkéltnak érezhetnek.

Éppen ezért az idegenszerűség szempontjának a funkcióigés szerkezetek helyénvalósági megítélésében alighanem elhanyagolható a szerepe.

3.2. Terjengősség

A második nyelvhelyességi szempont, mellyel főntebb foglalkoztunk, a terjengősség volt. Elmondtuk róla, hogy a nyelvművelők szóhasználatában csak elvileg jelent redundanciát, a gyakorlatban elsősorban a szétagoló szerkezeteket nevezik terjengősnek.

A terjengős kifejezések használata olyankor, amikor értelmi és/vagy stilisztikai szempontból az egyszerűbb nyelvi formák is megfelelőek volnának, elvileg sértheti az értelmi helyénvalóságot, mivel főlőlegesen növeli a feldolgozási időt, miközben a közlés tartalmához nem járul hozzá. Ilyen körülmények között a funkcióigés szerkezetek használata az egyszerű igék helyett nyelvetikai szempontból is kifogásolható volna. Így például az értelmi és a nyelvetikai helyénvalóságot sérti, ha a laikus közönségnek szóló hivatali iratokban olyankor is szétagoló szerkezetek fordulnak elő, amikor tömörebb párjuk ugyanolyan hatékony vagy még hatékonyabb megértést eredményezne.

Az értelmi, ill. a nyelvetikai helyénvalóságot felülírhatja a stilisztikai helyénvalóság, amennyiben az a terjengősebb szerkezetek használatát követeli meg. Épp ezen az alapon érthető, hogy a nagyközönségnek szóló hivatali nyelvi iratok is tartalmazzák a hivatali nyelvi regiszterekre jellemző szétagoló szerkezeteket. Ugyanakkor a nyelvetikai helyénvalóság érdekében jogosultak az olyan törekvések, amelyek a nagyközönségnek

szóló hivatali iratok nyelvezetének egyszerűsítésére irányulnak, még azon az áron is, hogy ezek stílusa eltérne a megszokottól. A stíluskövetelmények is változóak és változtathatóak. Ilyen szempontból fontos szerepet játszanak, ill. játszhatnának az olyan mozgalmak, mint amilyen a *Plain English* vagy az egyelőre az előbbihez képest sajnálatos módon gyerekcipőben járó *Közérthetően magyarul* mozgalom.¹⁴

Természetesen a nyelvetikai vagy stilisztikai helyénvalóság alapján is csak konkrét szövegekben lehet indokolt széttagoló szerkezetek ellen helyénvalósági kifogást emelni, s akkor sem szabadna azt a benyomást kelteni, hogy magával a szerkezettel volna baj. A tömörség és a rövidség nem abszolút érték, de azokban a szövegtípusokban és műfajokban, amelyekben stíluskövetelmény, a stilisztikai helyénvalóság is megköveteli a tömörebb és rövidebb formák használatát.

3.3. Nehézkesség, bonyolultság, nehéz érthetőség

Következőként a nehézkességgel, bonyolultsággal, „nyakatekertséggel”, ill. az ebből következő (feltételezett, de empirikusan eddig kellően alá nem támasztott) nehezebb érthetőséggel foglalkozunk.

Az érthetőség, a világos fogalmazás kérdése tipikus területe a nyelvetikai helyénvalóságnak. Ha a funkcióigés szerkezetek egy részének használata bizonyos típusú kommunikációs helyzetben a befogadóknak csakugyan megértési nehézségeket okoz, jogosan lehet helyénvalósági alapon egyszerűbb megfelelőjük használatát szorgalmazni. Persze itt is hangsúlyozni kell: ez nem azt jelenti, hogy magukkal a kifejezésekkel volna baj, csak a használatuk nem megfelelő. Ugyanakkor vannak szövegtípusok, melyekben a könnyű érthetőség háttérbe szorul, s más szempontok kerülnek előtérbe, mindenképp a fogalmi pontosság (pl. egy jogszabályban s általában a szaknyelvekben) és az emelkedettség (pl. bizonyos stílusú szépirodalmi művekben).

Nyelvi helyénvalósági keretben nyernek jelentőséget Heltai és Gósy főntebb ismertett eredményei is. A feldolgozási idő önmagában ugyan nem lehet szempont a szerkezet elfogadhatóságának megítélésében (ahogy az öltöny elfogadhatóságának a megítélésében sem játszhat önmagában szerepet az a tény, hogy kényelmetlenebb viselni, mint a rövidnadrág és póló együttesét). Olyan szövegekben azonban, melyek a nagyközönségnek szólnak, s fontos, hogy kevésbé iskolázott, az olvasásban kevésbé gyakorlott emberek is megértsék, nagyon is helyénvaló lehet – egyebek között – a funkcióigés szerkezetek mellőzése, amennyiben a fogalmazók számára könnyebben feldolgozható szinonima áll rendelkezésre.

Inspiráló, továbbgondolásra érdemes fogalom az „anyanyelvi biztonság”, amelyről Minya Károly és Vinnai Edina ír a jogi szövegek közérthetősége iránti igény kapcsán:

14 A Gramma Nyelvi Iroda a Nyelvtudományi Intézet nyelvi közönségszolgálatának munkatársával együtt még 2004-ben kutatási programot dolgozott ki a nagyközönségnek szóló szövegek közérthetőségének vizsgálatára (l. Bíró és mtsai 2004), a pályázata azonban nem került a bírálók elé, mivel azt mondvacsinált adminisztratív okokra hivatkozva elutasították.

Összességében úgy is fogalmazhatunk, hogy a jogászszakmának ki kell mozdulnia a nyelvi komfortzónájából, a megszokott nyelvhasználatából azért, hogy az átlagpolgár minél jobban értsen, és minél nagyobb anyanyelvi biztonságban érezze magát a különböző határozatok, ítéletek és egyéb jogi műfajba tartozó szövegek elolvasásakor, meghallgatásakor. Ahogy mondani szokták: ne kelljen magyarról magyarra fordítani azokat. (Minyavinnai 2018)

A nehéz érthetőség az anyanyelvi biztonság ellentétéhez vezet, a nyelvi bizonytalansághoz, illetve a laikus anyanyelvi beszélők nyelvi kiszolgáltatottságához, ami (a szakembereken, különösen a jogászokon kívül) senkinek sem érdeke.

3.4. Személytelenség

Főntebb láttuk, hogy a nyelvőrök hagyományos nyelvhelyességi megközelítésének egyik sajátossága magának a személytelenségre való törekvésnek a megbélyegzése. Ennek oka az, hogy nyelvünk épségének védelmezői a személytelenséget a magyar nyelv szellemétől idegennek tartják, a beszélőket pedig – amikor csak lehet – személyes fogalmazásra akarják rávenni.

Amint arra már mások is felhívták a figyelmet, ennek az abnormális kíváncságnak többnyire csak a mondat jelentésviszonyainak eltorzítása árán lehet eleget tenni: a cselekvő alany kifejezésével olyankor, amikor az nem hangsúlyos vagy nem is ismeretes. Ha az ágens nem ismert vagy lényegtelen, s maga a cselekvés áll a középpontban, mind nyelvetikai, mind értelmi szempontból akkor helyénvaló a közlés, ha a megnyilatkozó nem töri a fejét azon, milyen cselekvő alanyt iktasson mondatába, hanem inkább személytelen szerkezetet használ. Az ügyfélnek például teljesen mindegy lehet, ki intézi a kérvényét, a lényeg, hogy el legyen intézve. Az állítmányként használt határozói igenév (*el lett intézve*) vagy a mediális ige (*elintéződött*) stílusértékénél fogva kevésbé illik a formális stílusú szövegekbe, így ezekben a leghelyénvalóbb megoldás sok esetben stilisztikailag is a funkciógés szerkezet lehet (*elintézés nyer*). És persze számolni kell az egyes beszélők egyéni ízlésével, preferenciájával is.¹⁵

Másfelől azonban természetesen a nyelvetikai helyénvalóság szempontjából jogosan bírálható az a beszélő, aki azért fogalmaz személytelenül, mert valamiért nem akar személyes felelősséget vállalni, akár funkciógés szerkezetek segítségével, akár más módon követi el ezt a vétséget.

15 Jómagam például nehezen tudom elképzelni, hogy bármilyen kontextusban az *elintézés nyer* kifejezést használnám (hacsak nem ironikusan vagy játékosan), a legformálisabb helyzetben is elkerülném inkább. De távol áll tőlem, hogy nyelvészeti tekintélyemmel visszaélve a saját ízlésemet mondvacsinált érvekkel bárkire is rá akarjam erőszakolni. Még az egyetlen a hallgatóimmal sem teszek ilyet: csak akkor javítom az *elintézés nyer*-hez hasonló funkciógés szerkezeteket másra, ha azok stilisztikailag nem illenek a szövegükbe (ami ritkán bár, de előfordul).

3.5. Stílus

Az utolsó szempont, mellyel a nyelvhelyességi megítélés kapcsán foglalkoztam, a stíláriis volt. A nyelvőrök a közelmúltig nemcsak milliók által használt nyelvi formák sokaságát utasították el, hanem egy egész stílust, a formális stílust is, mondván, hogy annak jellemző jegyei a magyar nyelv szellemétől idegenek. Ez az elutasítás, amint fñntebb láttuk, teljességgel indokolatlan.

Ugyanakkor tudjuk, hogy a formális stílusú szövegek megértése különböző nyelveken, köztük a magyarban, a kevésbé iskolázott, ill. a szóban forgó témához nem értő beszélők számára nehézséget okozhat. Ez a helyzet mindenekelőtt a hivatali nyelvi szövegekkel. Itt bizony hasznos volna nyomást gyakorolni az ilyen szövegek készítőire, hogy a szakember–laikus kommunikációban oldottabb, kiegyenlítettebb, kevesebb erősen formális stílusértékű elemet használjanak.

S nyilván arra az esetre is lehetne példákat idézni, amikor egy szöveg indokolatlanul formális. Érződhet egy szöveg fñlőslegesen terjengősnek vagy nehézkesnek, s ennek egyik oka éppenséggel az is lehet, hogy nagyobb arányban fordulnak benne elő funkcióigés szerkezetek, mint az az adott szövegtípusban megszokott. A stílus eleve javarészt a stíluselemek gyakoriságában ragadható meg. Sőt akár egy-egy funkcióigés szerkezet is „helyénvalótlan” lehet a diskurzusnak egy adott pontján, ha anélkül hívja fñl magára a figyelmet, akasztja meg a befogadót, hogy ez a megnyilatkozó szándéka lett volna.

4. Összegzés

Dolgozatomban a funkcióigés szerkezetek megbélyegzésének ötféle indokát tekintetem át, bemutatva az ezek mögött megbúvó nyelvi ideológiákat is. Az elmarasztaló nyelvhelyességi ítéletekben megjelenő nyelvi ideológiák közt van néhány általánosabb is (nyelvi homogenizmus, nyelvi platonizmus, nyelvi moralizmus, nyelvi autonomizmus), nagy részük azonban specifikus, a nyelvhelyességi ítéletek indoklására használt ún. nyelvhelyességi ideológia (nyelvi purizmus, redundanzizmus, szisztemizmus, brevizmus, extrudizmus, szimplicizmus, percepcionizmus, aformalizmus, naturizmus, verbizmus, expresszvizmus, plebejizmus).

A funkcióigés szerkezetek ellen felhozott legkorábbi vád az idegenszerűség volt, amely azon alapul, hogy némely funkcióigés szerkezetek valószínűleg tükörfordításként kerültek át a magyarba; ez a tény a hagyományos magyar nyelvművelés erős purizmusa miatt önmagában elegendő arra, hogy az ilyen szerkezeteket helytelenítse.

A funkcióigés szerkezetek elutasításának indokául a leggyakrabban az szolgál, hogy „terjengősök”. Ennek az érvnek az elterjedtségére utal, hogy a funkcióigés szerkezetek legnagyobb részét a nyelvművelők hagyományosan „terjengős kifejezéseknek” nevezik. Pedig – amint erre utaltunk – ezek egyáltalán nem terjengősebbek egyszavas megfelelőiknél, csupán széttagolóbbak.

A széttagoláshoz szorosan kapcsolódó szempont, mely alapján a funkcióigés szerkezetek a vádlottak padjára kerültek, az, hogy bonyolultak, nehézkesek és így nehezebben érthetőek. Bár ez a vád ebben az általánosító formában semmiképpen sem helytálló, vannak olyan kutatási eredmények, amelyek arra utalnak, hogy bizo-

nyos kontextusokban némely szerkezetek valóban nehezebben érthetőek lehetnek egy-azavas megfelelőiknél, csak éppen ennek semmi köze sincs az adott formák nyelvi helyességéhez, csupán nyelvi helyénvalóságukat befolyásolhatja.

A következő szempont, amely a nyelv művelők szemében hagyományosan a funkcióigés szerkezetek ellen szól, az, hogy egy részük személytelen, a cselekvést a cselekvőtől elvonatkoztatva jelöli. Azt, hogy miért baj, ha a cselekvést nemcsak a cselekvő megnevezésével, hanem anélkül is meg tudjuk nevezni, elég nehéz volna megérteni, ha nem tudnánk, hogy a magyar nyelv művelés a nyelvi homogenista meggyőződésének megfelelően nem szívesen vesz tudomást a nyelv változati sokféleségről, s a mindennapi nyelvnek, valamint a választékos stílusnak a személyességét az összes magyar regiszterre általánosítja.

Végül az a tény, hogy a prototipikus funkcióigés szerkezetek jelentős része formális stílusértékű, szintén érvként szolgál ezek elutasítása mellett. Ennek oka a hagyományos magyar nyelv művelés mélyen gyökerező ellenszenva a formális stílus iránt.

A nyelv művelők megőrző ítéleteihez használt szempontokat dolgozatom érdemi részének végén egy másfajta keretbe helyeztem, megmutatva, hogy ezek a szempontok hasznosak is lehetnek, ha úgy érvényesítjük őket, hogy tekintettel vagyunk a közlés legtágabb értelemben vett kontextusára, vagyis a nyelv alakítást a nyelvi autonomizmus helyett a nyelvi szituacionizmus ideológiájára alapozzuk.

Simonyi Zsigmond (1899) több mint 120 évvel ezelőtt olyan megállapítást tett, amely a mai napig nem veszített igazságértékéből, viszont a hagyományos nyelv művelés a mai napig nem veszi komolyan. A nyelvhelyesség fogalma szöges ellentétben áll (szögesen ellentétes ☺) ezzel a megközelítéssel:

A nyelvészeknek voltaképpen csak az a kötelessége, hogy ilyen esetekben megállapítsa a tényállást, hogy mennyire van elterjedve valamely kifejezőmód a népnyelvben s az irodalmi nyelvben. Hogy aztán a stílusnak esztétikai szempontjaiból nem lehet-e kifogást tenni ellene, az más kérdés. De ezek a szempontok csak a költői nyelvben s a fönséges vagy legalább magasabb szárnyalású vagy szónoki prózában irányadók. A többi irodalom s az élőbeszéd általában a nyelv szokást vallja urának. Ma, midőn az irodalom nagy része oly szorosan érintkezik a mindennapi élettel s mikor a népszerű irodalom s a napi sajtó oly erősen visszahat az óriási olvasó közönség széles rétegeire: a nyelvészek s az akadémiai csak igen csekély mértékben irányozhatják a nyelv fejlődését. Az ízlés és a nemzeti szellem szempontjából sajnálhatjuk ezt, de a ténnyel magával okvetetlen számolnunk kell. (Simonyi 1899, 299. p.)

Ha a nyelvőrök Simonyinak ehhez a megállapításához tartották volna magukat, s konkrét szövegek konkrét helyén kifogásolták volna a személytelenség kifejezőeszközeit, a magyar nyelv közösség ma jóval kevesebb problémával küszködne a személytelenség kifejezését illetően, a fordítók dolga is sokkal könnyebb volna: a szenvedő igék valószínűleg nem szorultak volna végletesen vissza, a pótmegoldások egy része nem jött volna létre, ill. jóval szűkebb körben érvényesülne.

A jövőre nézve mindenesetre kedvező fejlemény, hogy újabban már korrekt megállapításokat olvashatni nyelv művelők részéről a funkcióigés szerkezetek használatát illető-

en. Főntebb is idéztünk ilyet Zimányi Árpádtól. Zárásképpen nézzük meg, hogyan válaszolt Dede Éva, a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda munkatársa arra a kérdésre, vajon a *kiadásra került* vagy a *lett kiadva* forma-e a helyes:

A magyarban a szenvedő szerkezet kifejezésére több változat alakult ki. Az egyik lehetséges változat a terpeszkedőnek nevezett kifejezés, melyet többek között a *kerül* igével lehet megalkotni, pl. megváltoztatásra került.

Másik módja a határozói igeneves szerkezet: *lett kiadva*.

A hivatalos nyelvben, a médiában gyakoriak e szerkezetek, mert nem a cselekvő a lényeges az ilyen mondatokban. Túlzott használatuk sokakat zavarhat.

Egy cikket ajánlok figyelmébe e témáról: Heltai Pál és Gósy Mária: A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra [...].

A köznyelvben helyettesíthetjük őket cselekvő szerkezettel, ilyenkor gyakran általános alanyt használunk.

Új belső szabályzat került kiadásra / Új belső szabályzat lett kiadva, illetve Új belső szabályzatot adtak ki.

Látszik ez utóbbi mondatból, hogy a mondatszerkezet is megváltozik, ami eddig alany volt, az most a mondat tárgya lett. Egyes mondatokban, helyzetekben a személytelenség is furcsának tűnik. Az utolsó példamondat személyesebbé téve így hangozhat: Új belső szabályzatot adtunk ki.¹⁶

Amint látjuk, a válaszoló, bár még a „terpeszkedő kifejezés” megnevezést használja, egyszersmind el is határolódik tőle, amikor „terpeszkedőnek nevezett kifejezés”-nek titulálja. A válaszban megjelenik – öröndetes módon – a nyelvi kontextualizmus ideológijája is: a szerzők kitérnek arra, milyen közegben használatos az egyik, másik, harmadik forma. Az is erénye a válasznak, hogy a személytelenséget magát sem bélyegzi meg, tárgyilagosan állapítja meg, hogy „nem a cselekvő a lényeges” az idézett és azokhoz hasonló mondatokban.

Bízunk benne, hogy az ilyen és ehhez hasonló megállapítások szemléletváltást jeleznek nemcsak a funkcióigés szerkezeteknek a nyelvművelői megítélésében, hanem általában is a nyelvművelésben, s ezután már nem lesz szükség száz évre ahhoz, hogy nyelvművelőink egy nyelvi jelenséget tárgyilagosan meg tudnak ítélni nyelvhelyességi és nyelvi helyénvalósági szempontból, hanem a mai neologizmusok megítélésében is képesek lesznek féltreteni a szakszerű elemzés legfőbb akadályait, a nyelvi konzervativizmust, a nyelvi platonizmust, a nyelvi purizmust, a nyelvi standardizmust és más, a tisztánlátást akadályozó nyelvi és nyelvhelyességi ideológiákat.

5. Hivatkozások

Bíró Ágnes–Eőry Vilma–Heltainé Nagy Erzsébet–Kardos Tamás–Posgay Ildikó–Szabó Mihály Gizella 2004. A tiszta és közérthető kommunikációért (Nyelvi szolgáltató iroda létrehozása, mozgalom szervezése, kutatások a közérdekű kommunikáció javítása érdekében). Kézirat.

16 <https://www.e-nyelv.hu/2013-03-01/terpeszkedo-kifejezesek/>

- Dobos Csilla 2006–2007. A szinonimitás előfordulásának lehetősége a jogi nyelvhasználatban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*. Tomus XI. – Fasciculus 1. Miskolc, E Typographeo Universitatis, 29–47. p.
- Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk. 2007. *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Dunaszerdahely–Budapest, Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó.
- Dósa Ildikó 2010. Rendszerszemlélet a számviteli nyelvhasználatban. *Porta Lingua*. Debrecen, Szaknyelvoktatók és Kutatók Országos Egyesülete, 47–55. p.
- Fejes László 2015. Milyen hibákat vétünk? <https://www.nyest.hu/hirek/milyen-hibat-vetunk> (Utolsó letöltés: 2020. január 8.)
- Fónagy Iván–Soltész Katalin 1952. A mozgalmi zsargonról. *Magyar Nyelvőr*, 76, 255–269., 330–336., 444–448. p.
- Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Heltai Pál–Gósy Mária 2005. A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra. *Magyar Nyelvőr*, 129/4, 473–487. p.
- HivKk. 1978. Grétsy László szerk., *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. Budapest, Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet.
- Károly Sándor–Zsembery István 1960. Terjengősség, dagályosság hivatalos nyelvünkben. *Magyar Nyelvőr*, 84/2, 148–154. p.
- Kemény Gábor 2009. Az analitikus kifejezőmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban. *Magyar Nyelvőr*, 133/ 3, 263–274. p.
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.)* Budapest, Osiris Kiadó.
- B. Kovács Mária 1999. A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben. *Magyar Nyelvőr*, 123/4, 388–394. p.
- Kovalovszky Miklós 1953. Nyelvünk újabb belső fejleményeinek nyelvhelyességi kérdései. III. In Lőrincze Lajos (szerk.): *Nyelvművelésünk főbb kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 177–180. p.
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lanstyák István 2002/2015. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. In Gyurgyík László–Kocsis Aranka (szerk.): *Társadalom – Tudomány*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó. 73–95. p. – Újra közzététel: Kozmács István (szerk.): *Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény*. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 129–157. p.
- Lanstyák István 2004. A kölcsönzés és a maradványhatás néhány kérdéséről. In P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés – nyelvjárásvesztés – nyelvcsere*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 5–31. p. /Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXII./
- Lanstyák István 2017. Nyelvideológiai fogalomtár. http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (Utolsó letöltés: 2019. július 17.)
- Lanstyák István 2019a. Nyelvhelyesség és nyelvi helyénvalóság a funkcióigés szerkezetek használatának megítélésében. In Misad Katalin (szerk.): *Nyelv, identitás, oktatás*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 103–116. p.
- Lanstyák István 2019b. A funkcióigés szerkezetek néhány általános kérdéséről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21/4, 61–91. p.
- Lengyel Klára 1999. A segédigék kérdéséhez. Válasz Uzonyi Kiss Judit és Tuba Márta cikkére. *Magyar Nyelvőr*, 123/1, 116–128. p.
- Minya Károly–Vinnai Edina 2018. Hogyan írjunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfortzónájából. *Magyar Jogi Nyelv*, 2/1. <https://joginyelv.hu/hogyan-irjunk-erthetoen-kilendules-a-jogi-szaknyelv-komfortzonalabol/> (Utolsó letöltés: 2020. január 8.)

- O. Nagy Gábor 1968. Az ige a magyar frazeológiai egységekben. *Magyar Nyelvőr*, 92/2, 204-209. p.
- NyKk. I-II. 1983-1985. Grétsy László-Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I-II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. 2005. Grétsy László-Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kézisztár*. Budapest, Tinta Kiadó.
- Prohászka János 1956. Az ige körülírása sokszor fölösleges szószaporítás. *Magyar Nyelvőr*, 80/2, 185-193. p.
- Riedl Frigyes 1897. Német nyelvhibák a magyarban. *Magyar Nyelvőr*, 26, 97-100. p.
- Simonyi Zsigmond 1899. Elévült hibák és látszólagos hibák. *Magyar Nyelvőr*, 28, 193-200., 292-299. p.
- Simonyi Zsigmond 1915. Német nyelvhibák a magyarban. *Magyar Nyelvőr*, 44, 436-437. p.
- Szabadi Béla 1953. Szenvedő igék, szenvedő magyar nyelv. *Magyar Nyelvőr*, 77, 357-361. p.
- Szepesy Gyula 1986. *Nyelvi babonák*. Budapest, Gondolat.
- Szikla Géza 1918. Egy mintaszerű rendelet. *Magyar Nyelvőr*, 47, 72-75. p.
- Sziklai Lászlóné 1986. Terpeszkednek vagy körülírnak? *Magyar Nyelvőr*, 110/3, 268-73. p.
- H. Varga Márta 2015. A 'passzív' jelentés és nyelvi kifejezőeszközei a magyarban. *Folia Uralica Debreceniensia* 22, 293-310. p.
- Vincze Veronika 2009. *Előadást tart vs. előad: főnév + ige szerkezetek igei variánsai*. In Sinkovics Balázs (szerk.): *Lingdok 8. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 265-278. p.
- Wit, Ernst Jan C.-Gilette, Marie 1999. What is Linguistic Redundancy? Technical Report. Chicago, IL: University of Chicago. <http://www.math.rug.nl/~ernst/linguistics/redundancy3.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. január 8.)
- Zeman László 1988. Jegyzet a szaknyelvi nominalizáltságról. In Kiss Jenő-Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1040-1053. p.
- Zimányi Árpád 2006. Analitikus szerkezetek - funkcióigés formák. In Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, 40-47. p.
- Zsilinszky Éva 1996. Állandó szókapcsolatok XVII. századi jogi szövegekben. *Magyar Nyelvőr*, 120/1, 92-96. p.

LANSTYÁK ISTVÁN

ASSESSMENT OF LIGHT VERB CONSTRUCTIONS IN TERMS OF LINGUISTIC CORRECTNESS AND LINGUISTIC APPROPRIATENESS

The paper analyses the Hungarian language cultivators' arguments against the use (even existence!) of light verb constructions, shedding light on the underlying language ideologies such as language purism, redundantism, systemism, brevism, moralism, extrudism, simplicism, perceptionism, aformalism, naturism, verbism, expressivism, homogenism, plebeianism, autonomism, Platonism. In the concluding section of the paper, the author reframes the cultivators' arguments into a linguistic adequacy framework, thus demonstrating their potential usefulness.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXII. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonen (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

MORAUSZKI ANDRÁS

Kisebbségi szervezetek pályázati támogatásai Szlovákiában (2011–2017).

A Szlovák Kormányhivatal Nemzetiségek kultúrája című kiírásának

elemzése 3

SZTANCS GÁBOR

Sáros vármegye történelemtudományi önreprezentációja és

nemzetiségpolitikai sajtóakciója a 20. század elején 27

LANSTYÁK ISTVÁN

A funkciógés szervezetek megítélése a nyelvhelyesség és a nyelvi

helyénvalóság szempontjából 53

KARA ANNA

Rendtörténet – alulnézetből. Gödöllői premontrei krónika (1948–1950) 79

H. NAGY PÉTER–KESERŰ JÓZSEF

A hely (digitális) szelleme? A Selye János Egyetem működésének

reflexiója komáromi szerkesztésű online médiumokban 111

Dokumentumok

ANGYAL BÉLA

Adatok a szlovákiai magyarok csehországi deportálásának történetéhez, 1946–1949 (2. rész) 147

Köszöntő

LISZKA JÓZSEF

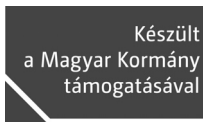
Voigt-művek. Voigt Vilmos legutóbbi és nem csak a legutóbbi könyveiről ... 167

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2020. március • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondou na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • marec 2020 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>